

SUSAN WOODWARD, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, The Brookings Institution, Washington DC 1995, ix+536 σελ.

Με την προοπτική του χρόνου που μας χωρίζει πια από τα γεγονότα του πρώτου Γιουγκοσλαβικού διαμελισμού και τη μεγάλη βιβλιογραφία που συγκεντρώθηκε έκτοτε,¹ είναι δυνατό να διακρίνουμε το έργο της τέως ερευνήτριας στο Brookings Institution της Washington και νυν μέλος του τμήματος War Studies του Πανεπιστημίου του Λονδίνου-Kings College ως το εγκυρότερο του είδους. Η συγγραφέας αντλεί στοιχεία από την πείρα της θητείας της ως επικεφαλής του κέντρου ανάλυσης της Γιουγκοσλαβικής κρίσης που συγκρότησε ο ΟΗΕ στο Ζάγκρεμπ.

Αντίθετα από τα περισσότερα έργα που θέλουν τη Γιουγκοσλαβική καταστροφή να είναι το αποτέλεσμα σύγκρουσης ανταγωνιστικών αλυτρωτισμών, ή προϊόν της επεκτατικής πολιτικής των Σέρβων εις βάρος των άλλων Γιουγκοσλάβων, η Woodward εκκινεί από μία οικονομική μάλλον παρά πολιτική θεώρηση του φαινομένου. Πιστεύει δηλαδή ότι η αδυναμία οικονομικής σύγκλισης ανάμεσα στις εξελιγμένες Ομόσπονδες Δημοκρατίες, από τη μια, και της Σερβίας, Βοσνίας, ΣΔΜ και των αυτόνομων επαρχιών του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνας, από την άλλη, προκάλεσαν την τελική ανάφλεξη που έκτοτε ακολούθησε τη δική της λογική βίας.

Κατά τη συγγραφέα, η διαδικασία διάλυσης του ομοσπονδιακού κράτους άρχισε δέκα χρόνια πριν από την πτώση του Τείχους του

1. Περιεκτική βιβλιοκριτική μελέτη για τα σημαντικότερα έργα περί Γιουγκοσλαβίας της τελευταίας πενταετίας επιχειρεί ο James Gow, «Review Articles. After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War-Reflections and Refractions», *The Slavonic and East European Review*, τόμ. 75, τχ. 3, Ιούλιος 1997, σ. 446-484. Ο Gow δεν συμφωνεί με την οικονομική προσέγγιση της Woodward και υποστηρίζει μάλλον τις πολιτικές ερμηνείες της κρίσης.

Βερολίνου, όταν στη Γιουγκοσλαβία συνέτρεχαν λόγοι οικονομικής μεταρρύθμισης που θα της επέτρεπε να τιμήσει τις οικονομικές της υποχρεώσεις προς τους δυτικούς της πιστωτές. Αντίθετα από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες, η Γιουγκοσλαβία διέθετε λόγω της ιδιοτυπίας της μεγάλη δανειοληπτική ευχέρεια από τις δυτικές αγορές κεφαλαίου. Κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60 και το πρώτο του '70, ο Τίτο έκανε πραγματική κατάχρηση της δυνατότητας αυτής. Η οικονομική αναστάτωση της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης που συνέπεσε με την ύφεση στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης ενέτεινε τις δυτικές πιέσεις προς τη Γιουγκοσλαβία για την αποπληρωμή των χρεών της.

Προκειμένου να διατηρήσει ακέραια τη δανειοληπτική ικανότητα της χώρας, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση όφειλε να προβεί σε δημοσιοοικονομικά μέτρα τα οποία υπαγόρευε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Τα μέτρα αυτά, για να πραγματοποιηθούν, απαιτούσαν σημαντική μεταρρύθμιση του ομοσπονδιακού συστήματος προκειμένου να ενισχυθεί η κεντρική εξουσία έναντι των περιφερειακών, και προϋπέθεταν την ομοψυχία των ομόσπονδων Δημοκρατιών.

Η Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών (ΕΓΚ) συμφώνησε το 1983 να εξουσιοδοτήσει μια κομματική επιτροπή για να μελετήσει την κατάσταση. Οι προτάσεις της επιτροπής για τη μεταρρύθμιση του συντάγματος του 1974, ωστόσο, προκάλεσαν σοβαρές αντιθέσεις μέσα στους κόλπους της ΕΓΚ, που πρόδιδαν την εχθρότητα ορισμένων Δημοκρατιών κατά του Ομοσπονδιακού κράτους.

Την ίδια ακριβώς εποχή, πολλές δυτικές χώρες ασκούσαν πιέσεις στους Γιουγκοσλάβους να φιλελευθεροποιήσουν την οικονομία τους και να μειώσουν τις εξουσίες της κεντρικής κυβέρνησης υπέρ των ομόσπονδων τμημάτων. Έτσι η Γιουγκοσλαβία βρέθηκε μετά τον Τίτο σε ένα προκρούστειο κρεβάτι, καθώς οι ίδιες δυνάμεις της ζητούσαν ταυτόχρονα τη συγκέντρωση και αποκέντρωση των εξουσιών της.

Η παρατεταμένη εξάλλου οικονομική κρίση μεγάλωνε τις διαφορές ανάμεσα στις Ομόσπονδες Δημοκρατίες και υπονόμευε τη συλλογική Γιουγκοσλαβική ταυτότητα των κατοίκων τους. Ο διαχωρισμός ανάμεσά τους που επιχείρησαν τα δυτικά ΜΜΕ, σε φιλελεύθερες μεταρρυθμιστικές, αφενός, και συντηρητικές κομμουνιστικές, αφετέρου, δεν αποδίδουν κατά την Woodward, την πραγματικότητα. Δεδομένης της αποκέντρωσης την οποία επέβαλε το σύ-

νταγμα του 1974, «δεν ήταν η κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση που προστάτευε τα κεκτημένα, αλλά οι πολιτικοί ηγέτες των περισσότερων ευνοημένων Ομόσπονδων Δημοκρατιών. Αυτών των οποίων οι απόψεις φαίνονταν στους Δυτικούς φιλελεύθερες, στην πραγματικότητα ήταν οι πιο συντηρητικές ως προς τις μεταρρυθμίσεις και οι πιο εθνικιστικές (με το εθνικό περιεχόμενο του όρου)». Η Σλοβενία και η Κροατία, που εμφανίζονται στη Δύση ως οι πλέον φιλελεύθερες, αντιστάθηκαν ως το τέλος στις μεταρρυθμίσεις του ομοσπονδιακού συστήματος οι οποίες ήταν αναγκαίες για την επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας. Οι δύο αυτές Δημοκρατίες απέδιδαν πάντοτε τις υψηλότερες συνεισφορές στο ομοσπονδιακό ταμείο για την ανακατανομή του γιουγκοσλαβικού πλούτου. Τον Ιούνιο του 1985 τα κοινοβούλιά τους καταψήφισαν τρία νομοσχέδια τα οποία σκοπό είχαν τη βελτίωση των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της χώρας.

Η ανάλυση της Woodward καταδεικνύει τις κατοπινές πολιτικές και στρατιωτικές ανωμαλίες ως παρεπόμενα των οικονομικών αντιθέσεων που περιγράψαμε. Η πληθώρα των βιβλίων που κυκλοφόρησαν πριν και μετά το έργο της Woodward, με λίγες εξαιρέσεις, προσωποποιούν τα δεινά της γιουγκοσλαβικής διάλυσης αποδίδοντάς τα κυρίως στον Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Οι προσεγγίσεις αυτές δεν εξηγούν το σημερινό παράδοξο του πολλαπλασιασμού των δυτικών προτεκτοράτων σε περιοχές που έχουν πλέον υποστεί εθνική κάθαρση ούτε την επιδείνωση της οικονομικής δυσπραγίας σε ολόκληρα τα Βαλκάνια μετά τους πρόσφατους βομβαρδισμούς.

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΩΝ ΔΙΟΤΙΜΑ, *Το φύλο των δικαιωμάτων. Εξουσία, γυναίκες και ιδιότητα του πολίτη*, Νεφέλη, Αθήνα 1999, 565 σελ.

Αν κάποιος με εγκύκλιες σπουδές πολιτικής επιστήμης που έχει εντυφώσει στην προβληματική του κυρίως ρεύματος των κοινωνικών επιστημών έριχνε μια επιπόλαιη ματιά στον τίτλο του παραπάνω τόμου δε θα πειθόταν για τη σχετικότητα του περιεχομένου